

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-37>

УДК 338.2

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Забашта Євген Юрійовичдоктор філософії, асистент кафедри,
Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4403-8737>**Eugeny Zabashta**

Kyiv National University named after Taras Shevchenko

У статті запропоновано розв'язання наукового завдання, яке полягає в обґрунтуванні розвитку підприємництва в умовах європейської інтеграції. Военні дії на території України призвели до суттєвого спаду та трансформації економіки. Внаслідок тривалої воєнної агресії, прямі втрати держави від пошкодження та руйнування інфраструктури, а саме промисловості вимірюються вже сотнями мільярдів доларів. Найбільш постраждалими в Україні є: дороги, житлове будівництво, аеропорти, промислові підприємства, агропромисловий комплекс, транспортні галузі. Военні конфлікти в окремих регіонах здатні призвести до суттєвих зрушень не лише економіки України, а й впливати на економіки, розвиток підприємницької діяльності та продовольчу систему інших країн. Саме тому для розвитку підприємництва навіть під час широкомасштабної війни РФ проти України необхідно проводити необхідні реформи задля інтеграції до економічного простору Європейського Союзу. Розвиток бізнесу в умовах воєнної економіки потребує активного державного втручання, а саме потребує прямого регулювання. Державні органи мають надавати приватному сектору від фінансової до експертної та консультативної допомоги. Актуальним є пошук грантових коштів від зарубіжних країн, оскільки можливості державного фінансування є обмеженими, а пріоритет бюджетних витрат мають питання забезпечення обороноспроможності країни. Розвиток підприємництва розглядається як діяльність, яка спрямована на взаємодію та коригування всіх елементів системи підприємницької діяльності з метою досягнення прибутку, а також має забезпечувати безперебійну, систематичну збалансовану роботу підприємництва, способів їх упорядкування та особливо модернізації. Для розвитку підприємництва потрібне залучення інвестицій та достатнє фінансування з боку держави та міжнародних інвесторів. Досліджено суб'єкти підприємництва в Україні. Проаналізовано чинники, що впливають на розвиток малого та середнього підприємництва (МСП). Розроблено механізм розвитку підприємництва в Україні. Досліджено

Ключові слова: державна політика, державна підтримка, розвиток підприємництва, мале та середнє підприємництво, механізм розвитку підприємництва, європейська інтеграція, розвиток підприємництва.

The article offers a solution to the scientific task, which consists in substantiating the development of entrepreneurship in the conditions of European integration. Military actions on the territory of Ukraine led to a significant decline and transformation of the economy. As a result of prolonged military aggression, direct state losses from damage and destruction of infrastructure, namely industry, are already measured in hundreds of billions of dollars. The most affected in Ukraine are: roads, residential construction, airports, industrial enterprises, agro-industrial complex, transport industries. Military conflicts in certain regions can lead to significant changes not only in the economy of Ukraine, but also affect the economies, development of business activities, and the food system of other countries. That is why, for the development of entrepreneurship, even during a large-scale war of the Russian Federation against Ukraine, it is necessary to carry out the necessary reforms for integration into the economic space of the European Union. Business development in the conditions of a war economy requires active state intervention, namely direct regulation. State bodies should provide the private sector with financial, expert and consulting assistance. The search for grant funds from foreign countries is urgent, since the possibilities of state financing are limited, and the priority of budget expenditures is the issue of ensuring the country's defense capability. The development of entrepreneurship under consideration is an activity aimed at the interaction and adjustment of all elements of the system of entrepreneurial activity in order to achieve profit, and should also ensure smooth, systematic and balanced work of entrepreneurship, ways of their organization and especially modernization. The article analyzes the essence of small and medium-sized enterprises (SMEs) in Ukraine. In order to develop and

improve the development of entrepreneurship in the conditions of Ukraine obtaining the status of a candidate for the European Union (EU), legal, organizational, normative and institutional changes are proposed, which in the future will contribute to the development of entrepreneurial activity and adaptation to the European space. The development of entrepreneurship requires attracting investments and sufficient funding from the state and international investors. The factors affecting the state policy of entrepreneurship development are analyzed. Entrepreneurship subjects in Ukraine were studied. The factors influencing the development of small and medium-sized enterprises (SMEs) were analyzed. The mechanism for the development of entrepreneurship in Ukraine was developed. The strategy for the development of entrepreneurship in Ukraine was studied.

Key words: state policy, state support, entrepreneurship development, small and medium-sized entrepreneurship, entrepreneurship development mechanism, European integration, entrepreneurship development.

Постановка проблеми. Європейська інтеграція для України – це ключовий пріоритет зовнішньої політики, що закріплено у векторі національного стратегічного розвитку. Євроінтеграційний процес передбачає виникнення переваг і викликів, які пов'язані з проведенням необхідних реформ для вступу до Європейського Союзу (ЄС).

В теперішніх умовах повномасштабного вторгнення РФ, воєнного стану та закінчення пандемії Covid-19 розвиток підприємництва в Україні позбавлений можливості динамічного та сталого розвитку. Основні проблеми з якими стикається бізнес в Україні в умовах воєнного стану:

- звуження товарного ринку;
- проблема логістики, а саме відновлення товарних потоків із Сумської, Одеської, Миколаївської, Херсонської, Харківської, Донецької та Запорізької областей);
- тимчасово окуповані території України (Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей);
- ракетні обстріли території України та можливість виникнення блекауту;
- продовження ведення бойових дій;
- економічна нестабільність;
- втрата 20% промислових підприємств України;
- зменшення аграрного потенціалу країни;
- зростання безробіття;
- погіршення бізнес-клімату.

Розвиток економіки напряму залежить від розвитку малого та середнього підприємництва. Наразі суб'єкти підприємництва, на прикладі малого і середнього підприємництва зазнають суттєвих проблем та перешкод свого розвитку, а саме:

- у зв'язку з економічною рецесією;
- веденням бойових дій на території України;
- складністю умов ведення підприємницької діяльності;
- недостатньою підтримки з боку держави.

Це зумовлює пошук сучасних інноваційних дієвих напрямків підтримки малого та середнього підприємництва з урахуванням змін у ринковому середовищі та адаптації до європейського економічного простору, де результати діяльності малого та середнього підприємництва становлять більшу частину ВВП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження розвитку підприємництва відображено у працях вітчизняних науковців серед них виділяють: Л. Безуглу, І. Бочана, З. Варналія, І. Гончаренко, Г. Дзядука, С. Дриги, С. Жарая, Я. Жаліло, А. Комірного та ін. Також питаннями проблеми розвитку підприємництва у провідних країнах світу займалися такі вчені, як: Р. Гільфердінг, П. Друкер, Р. Кантільон, А. Маршал, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, Й. Шумпетер та інші. На сьогодні, бракує сучасного дослідження щодо розвитку підприємництва в Україні з урахуванням ведення військових дій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). В статті проаналізовано сутність малого та середнього підприємництва (МСП) в Україні. Для розвитку та удосконалення розвитку підприємництва в умовах отримання України статусу кандидата в Європейський Союз (ЄС) запропоновано правові, організаційні, нормативні та інституційні зміни, які в майбутньому сприятимуть розвитку підприємницької діяльності та адаптації до європейського простору. Стратегію розвитку підприємництва в Україні.

Метою дослідження є обґрунтування та поглиблення теоретичних засад розвитку підприємництва в умовах європейської інтеграції.

Об'єктом дослідження є процес розвитку підприємництва в умовах європейської інтеграції.

Предметом дослідження є розвиток підприємництва в умовах європейської інтеграції.

Методи дослідження. Теоретичну й методологічну основу дослідження складають

фундаментальні положення теорії державного управління в галузі політики розвитку підприємництва, європейської інтеграції, економічного співробітництва між Україною та ЄС.

У процесі дослідження використано сукупність загальних і спеціальних методів, які відповідають меті та завданням дослідження. Зокрема, у роботі використано методи:

– *систематизації та узагальнення* (під час визначення сутності понять «підприємництво, мале та середнє підприємництво», «розвиток підприємництва»);

– *логічного узагальнення* (під час визначення та формулювання наукових засад розвитку підприємництва);

– *аналізу й синтезу, індукції та дедукції* (у процесі постановки проблеми дослідження та уточненні його предмета).

Водночас, розвиток підприємництва в умовах отримання статусу кандидата в Європейський Союз та її подальшої інтеграції, визначає необхідність подальшого дослідження питань, пов'язаних з розвитком законодавчої бази та її удосконаленням, а також визначенням в державної підтримки МСП в умовах невизначеності та змін, які відбуваються в Україні з якими стикається європейська та вітчизняна економіка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повоєнне відновлення країн має багато прикладів особливо як після Другої світової війни, яке може стати прикладом для розвитку економіки та підприємницької діяльності. Міжнародний досвід підтримки та розвитку підприємництва для України необхідно здійснювати з урахуванням сучасних глобальних змін. Для цього Важливим є застосування підходу, який передбачає якісне освоєння інновацій та інвестицій для відбудови країни з урахуванням європейського досвіду. Урядом України було сформовано ряд пріоритетів відбудови територій, а саме:

- формування стратегії для розвитку малого та середнього бізнесу;
- проведення реформ у сфері цифрових технологій;
- судової сфери;
- безпекових технологій;
- антикорупційної сфери.

За останні роки мале та середнє підприємництво стало провідним та домінуючим за кількістю, обсягами виробництва в провідних країнах світу. За даними ООН, на малих та середніх підприємствах виробляється від 30 до 60% національного продукту –

залежно від країни. У країнах ЄС мале та середнє підприємництво складає близько 90% від загальної кількості підприємств, а приблизна кількість підприємств МСП – біля 20 млн., кількість зайнятого в МСП населення становить близько 70% [8].

Державна політика щодо розвитку малого та середнього підприємництва містить комплекс заходів (правові, політичні, організаційні, фінансові, інноваційні та інформаційні). Масштаб діяльності МСП залежить від:

- мобільності;
- невеликого терміну існування;
- залежності від впливу зовнішнього середовища;
- ступеня фінансового ризику.

На теперішній час, мале та середнє підприємництво потребує значного стимулювання своєї діяльності із боку держави.

Розвиток малого та середнього підприємництва (МСП) є формою їх участі в економіці, а також механізмом забезпечення переважної частки робочих місць, самозайнятості населення, що стане домінуючою після війни. Саме цей сектор економіки, такий як підприємництво, є одним із пріоритетних напрямків економічного розвитку громад. У сучасних умовах господарювання та післявоєнний час єдиним шляхом виходу з економічної кризи є створення сприятливих умов для його розвитку.

Зазначається, що поняття «мале та середнє підприємництво» неоднозначно трактується в науковій літературі. На європейському рівні підприємництво, об'єднує МСП в один сектор. Але, також варто зазначити, що поняття «мале та середнє підприємництво» можуть використовуватися, як разом так і окремо. Основною класифікацією, за якою підприємство визначається як мале або середнє є:

- чисельність персоналу;
- оборот;
- зведений баланс;
- дохід.

Наприклад, у Європейському Союзі використовуються такі критерії визначення підприємництва:

- 1) за чисельністю персоналу,
- 2) за середньорічним обігом,
- 3) за загальним балансом та незалежністю.

За цими чинниками розрізняють:

- а) середні підприємства;
- б) малі підприємства;
- в) мікропідприємства;
- г) великі підприємства.

У зв'язку з воєнними діями та руйнуванням більшості інфраструктурних та логістичних потоків підприємство стикається з рядом перешкод, серед яких можна виокремити основні (рис. 1).

Шляхами покращення розвитку підприємства є:

- вдосконалення процедур державного нагляду у сфері господарської діяльності;
- розвиток суб'єктів господарювання та фінансової підтримки з боку держави;
- залучення міжнародних організацій для інвестування в бізнес;
- залучення міжнародних організацій до кредитування підприємницької діяльності;
- створення робочих місць;
- створення умов для розвитку МСП з боку держави та приватних інвесторів;
- стимулювання розвитку підприємства у сільській місцевості.

Проаналізовано, що основною проблемою розвитку в Україні підприємства є його слабка життєздатність, недостатній рівень фінансування з боку держави використання потенці-

алу підприємництва як потужного джерела соціального, економічного розвитку країни.

За даними державної статистики, за період війни в Україні було зареєстровано 80121 суб'єктів підприємницької діяльності. Основна маса яких складає ФОП та розміщено в м. Києві, Львівській області та Дніпропетровській області (відбулось зміщення бізнесу з півдня та сходу) Така форма здійснення підприємництва пояснюється спрощенням процедури їх відкриття (через програму «Дія»), особливо яка є актуальною в таких умовах обмеженого функціонування всіх структур [7].

Підприємство базується на відповідних заходах, які характерні для розвитку в країні. Ці заходи мають плануватися та реалізуватися на державному, регіональному та місцевому рівнях. Зокрема, на державному рівні для забезпечення інституційної спроможності держави ефективно формувати та реалізовувати державну політику розвитку підприємства, виокремимо такі механізми (див. табл. 1).

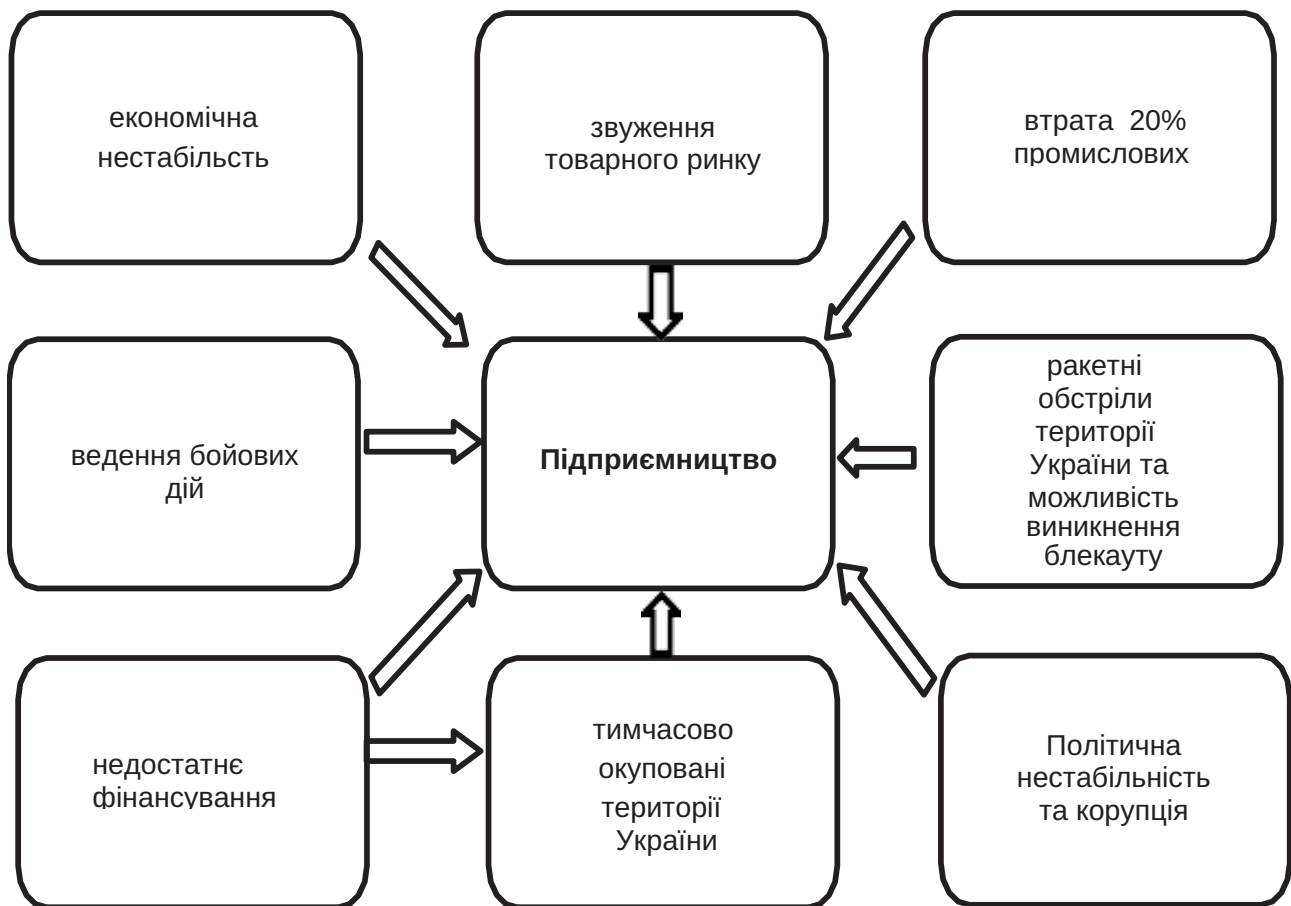


Рис. 1. Основні перешкоди діяльності та розвитку підприємства в Україні

Джерело: розроблено автором

Таблиця 1

Механізм розвитку підприємницької діяльності в Україні

Механізм	Основні заходи
Інституційний механізм	досягнення миру, деокупація окупованих територій; забезпечення стабільного економічного розвитку регіону після де окупації
Нормативно-правовий механізм	забезпечення з боку держави відкритої та чесної конкуренції, спрощення адміністрування у сфері малого та середнього підприємництва; пільговий режим реалізації місцевої продукції в регіоні
Організаційний механізм	конструктивний діалог органів державної влади з суб'єктами підприємництва
Фінансовий механізм	відбудова інфраструктури за державні кошти силами місцевих, регіональних працівників та компаній; стимулювання банків до кредитування підприємницької діяльності на пільгових умовах
Інформаційний механізм	інформування місцевого населення, інформування про можливості створення власного бізнесу в регіоні
Інноваційний механізм	розширення мережі інноваційних суб'єктів малого та середнього підприємництва; розвиток інноваційного підприємництва
Соціальний механізм	1) активна підтримка соціального підприємництва; 2) залучення до сектору підприємництва внутрішньо переміщених осіб, учасників бойових дій; 3) перекваліфікація наявних трудових ресурсів на потрібні регіону спеціальності.

Джерело: розроблено автором

Створення сприятливого бізнес-середовища для розвитку підприємництва в умовах євроінтеграції має містити такі завдання:

1. Спростити та збільшити прозорість адміністративних процедур.
2. Створити позитивний імідж регіону.
3. Провести ребрендинг із метою посилення регіональних і міжнародних зв'язків та залучення інвестиційних ресурсів.

Державна політика розвитку підприємництва в умовах євроінтеграції повинна включати наступні етапи [2]:

- розвиток та підтримка підприємництва;
- фінансова підтримка суб'єктів малого та середнього підприємництва інвестиційних проєктів;
- підтримка інноваційного підприємництва;
- професійна підготовка та покращення професійних навичок суб'єктів підприємництва;
- започаткування підприємницької діяльності вразливими категоріями населення, особливо внутрішньо переміщеними особами або ветерани війни;
- популяризація серед населення соціального підприємництва та підприємницької діяльності.

Висновки. Повоєнне відновлення країн має багато прикладів особливо як після Дру-

гої світової війни, яке може стати прикладом для розвитку економіки та підприємницької діяльності. Міжнародний досвід підтримки та розвитку підприємництва для України необхідно здійснювати з урахуванням сучасних глобальних змін.

Урядом України було сформовано ряд пріоритетів відбудови територій, а саме:

- формування стратегії для розвитку малого та середнього бізнесу;
- проведення реформ у сфері цифрових технологій;
- судової сфери;
- безпекових технологій;
- антикорупційної сфери.

Зазначається, що поняття «мале та середнє підприємство» неоднозначно трактується в науковій літературі. На європейському рівні підприємство, об'єднує МСП в один сектор. Але, також варто зазначити, що поняття «мале та середнє підприємство» можуть використовуватися, як разом так і окремо. Основною класифікацією, за якою підприємство визначається як мале або середнє є:

- чисельність персоналу;
- оборот;
- зведений баланс;
- дохід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Збитки, завдані українському бізнесу внаслідок російської агресії, оцінюються в \$13 млрд / Kyiv School of Economics, 2023. URL: <https://damaged.in.ua/damage-assessment> (дата звернення: 07.02.2023).
2. Сакун Л. М., Веденіна Ю. Ю., Сухомлин Л. В., Цимбал О. С. Формування стратегії антикризового управління на підприємствах машинобудування в умовах змін. *Вісник Хмельницького національного університету: науковий журнал*. 2021. № 5. Т. 2. С. 35–40.
3. Вдовічен А. А., Вдовічена О. Г. Триєдиний вектор стабілізації економіки України в умовах неконтрольованих глобальних викликів. *Вісник Чернівецького тогочасно-економічного інституту. Серія: Економічні науки*. 2020. Вип. I (77). С. 12–30.
4. Дикань В., Фролова Н. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56> (дата: звернення: 07.02.2023).
5. Ковальчук Н., Калугарь А. Виклики для підприємств України в умовах війни з росією. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-57> (дата звернення: 07.02.2023).
6. Підприємництво: навч. посіб. / за заг. ред. Г. І. Купалової. Київ: «Київський університет», 2022. 376 с.
7. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
8. Звітність українських підприємств. URL: <https://zvitnist.com>
9. Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд: вересень 2022 року / Національний банк України, 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM-2022-09.pdf?v=4 (дата звернення: 07.02.2023).
10. Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд: січень 2023 року / Національний банк України, 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2023-01.pdf?v=4 (дата звернення: 07.02.2023).
11. Щадило М. Основні загрози конкурентоспроможності промислового підприємства в умовах воєнного стану. Актуальні питання у сучасній науці. 2023. № 1 (7). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/3383>.
12. Ринок праці в умовах війни: тенденції та перспективи / Національний інститут стратегічних досліджень, 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rynok-pratsi-v-umovakh-viyny-tendentsiyi-ta-perspektivu> (дата звернення: 07.02.2023).
13. Вплив атак на українську енергосистему на роботу бізнесу / Європейська Бізнес Асоціація, 2023. URL: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/energy1.png> (дата звернення: 07.02.2023).
14. Огляд інструментів підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні (грудень 2022) / Національний інститут стратегічних досліджень, 2023. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/4794> (дата звернення: 07.02.2023).

REFERENCES:

1. Kyiv School of Economics (2023). Zbitky, zavdani ukrai'ns'komu biznesu vnaslidok rosijs'koi' agresii', ocinjujutsja v \$13 mlrd [Damages caused to Ukrainian business as a result of Russian aggression are estimated at \$13 billion], available at: <https://damaged.in.ua/damage-assessment> (Accessed at 07 February 2023) [in Ukrainian].
2. Skakun, L. M., Vjedjenina, Ju. Ju., Cuhomlyn, L. V., Cymbal, O. S. (2021). Formuvannja strategii' antykrizovogo upravlinnja na pidpryjemstvah mashynobuduvannja v umovah zmin [Formation of anti-crisis management strategy at machine-building enterprises in conditions of change]. *Visnyk Hmel'nyts'kogo nacional'nogo universytetu: naukovyj zhurnal – Bulletin of the Khmelnytskyi National University: scientific journal*, 5, 2, 35–40 [in Ukrainian].
3. Vdovichen, A. A., Vdovichena, O. G. (2020). Tryjedynj vektor stabilizacii' ekonomiky Ukrai'ny v umovah nekontrol'ovanyh global'nyh vyklykiv [The triune vector of stabilization of the economy of Ukraine in the conditions of uncontrolled global challenges]. *Visnyk Chernivec'kogo togovel'no-ekonomichnogo instytutu. Serija: Ekonomichni nauky – Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute. Series: Economic Sciences*, I (77), 12–30 [in Ukrainian].
4. Dykan, V., Frolova, N. (2022). Naprjamy ta instrumenty derzhavnoi' pidtrymky rozvytku malogo ta seredn'ogo biznesu v Ukrai'ni u vojennyj chas [Directions and tools of state support for the development of small and medium-sized businesses in Ukraine during the war]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society*, 38, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1309/1263> (Accessed at 07 February 2023) [in Ukrainian].
5. Kovalchuk, N., Kalugar, A. (2022). Vyklyky dlja pidpryjemstv Ukrai'ny v umovah vijny z rosijeju [Challenges for Ukrainian enterprises in the conditions of the war with Russia]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society*, 42, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1643> (Accessed at 07 February 2023) [in Ukrainian].

6. Kupalova, H. I. (Eds.) (2022) *Pidpriemnytstvo [Entrepreneurship]*. Kiev: Kyivskiy universytet). [in Ukrainian].
7. Derzhavna sluzhba statyky Ukrainy [The official website of the State Statistics Service of Ukraine]: website. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed February 14, 2023).
8. Zvitnist' ukrayins'kykh pidpryemstv [Reporting of Ukrainian enterprises]: website. Available at: <https://zvitnist.com/> [in Ukrainian]. (accessed February 14, 2023).
9. United Nations Development Programme (2022). *Ekspres-ocinka vplyvu vijny na mikro-, mali ta seredni pidpryemstva v Ukraini. Analytychnyj zvit [Express assessment of the impact of the war on micro, small and medium enterprises in Ukraine. Analytical report]*. Kyi'v: United Nations Development Programme [in Ukrainian].
10. The National Bank of Ukraine (2022). *Shhomisjachnyj makroekonomichnyj ta monetarnyj ogljad: veresen' 2022 roku [Monthly macroeconomic and monetary review: September 2022]*, available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM-2022-09.pdf?v=4 (Accessed at 07 February 2023) [in Ukrainian].
11. Shchadylo M. (2023) *Osnovni zahrozy konkurentospromozhnosti promyslovoho pidpryemstva v umovakh voyennoho stanu [The main threats to the competitiveness of an industrial enterprise in the conditions of martial law]*. *Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi – Current issues in modern science*, vol. 1 (7). Available at: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/3383> [in Ukrainian]
12. National Institute of Strategic Studies (2022). *Rynok praci v umovakh vijny: tendencii' ta perspektyvy [Labor market in conditions of war: trends and prospects]*, available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rynok-pratsi-v-umovakh-vijny-tendentsiyi-ta-perspektyvy> (Accessed at 07 February 2023) [in Ukrainian].
13. European Business Association (2023). *Vplyv atak na ukrai'ns'ku energosystemu na robotu biznesu [Impact of attacks on the Ukrainian energy system on business operations]*, available at: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/energy1.png> (Accessed at 07 February 2023) [in Ukrainian].
14. The National Institute of Strategic Studies (2023). *Ogljad instrumentiv pidtrymky biznesu v period voyenogo stanu v Ukraini (gruden' 2022) [Overview of business support tools during the martial law period in Ukraine (December 2022)]*, available at: <https://niss.gov.ua/en/node/4794> (Accessed at 07 February 2023) [in Ukrainian].